

Amparo Pérez
Genoveva Ramos
Ana Mª Alfaro

Els estils educatius parentals i les relacions de parella

Recepció: 07-03-2018 / Acceptació: 11-03-2018

Resum

Es pretén conèixer si els estils educatius que pares i mares han adoptat amb els seus fills i filles influeixen en el tipus de relació de parella. Hi participen 47 persones seleccionats per mostreig no probabilístic-accidental. Destaca la percepció positiva que les persones enquestades tenen dels estils educatius dels seus pares i mares, en la majoria democràtic, alhora que mostren un funcionament familiar de tipus funcional amb les seves parelles. Es comprova com l'educació rebuda des del context familiar permet construir determinats models de relació de parella, encara que no es manifestin de forma pura sinó combinada.

Paraules clau

Educació, Família, Discriminació, Rol sexual

Los estilos educativos parentales y las relaciones de pareja

Se pretende conocer si los estilos educativos que padres y madres han adoptado con sus hijos e hijas influyen en el tipo de relación de pareja. Participan 47 personas seleccionados por muestreo no probabilístico-accidental. Destaca la percepción positiva que las personas encuestadas tienen de los estilos educativos de sus padres y madres, en la mayoría democrático, a la vez que muestran un funcionamiento familiar de tipo funcional con sus parejas. Se comprueba como la educación recibida desde el contexto familiar permite construir determinados modelos de relación de pareja, aunque no se manifiesten de forma pura sino combinada.

Palabras clave

Educación, Familia, Discriminación, Rol sexual

Parental Educational Styles and Couple Relationships

The object was to discover the extent to which the educational styles that the participants' fathers and mothers adopted with them when they were children exerts an influence on the type of relationship they have with their partners, on the basis of a non-probabilistic accidental sample of 47 individuals. The findings highlight the participants' positive perception of the educational styles adopted by their parents, which in the majority of cases were democratic, and at the same time reflect a satisfactory family functioning with their partners. The findings further suggest that the childhood education received in the family context enables people to construct certain models of couple relationship, even if these do not present in a pure form but in combination.

Keywords

Education, Family, Discrimination, Sexual role

Com citar aquest article:

Pérez Carbonell, A.; Ramos Santana, G.; Alfaro Cánoves, A. M^a (2018).
Els estils educatius parentals i les relacions de parella.
Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 68, 123-142

ISSN 2339-6954

▲ La socialització diferencial

La socialització és el procés mitjançant el qual les persones, en relació amb altres persones, aprenen i interioritzen creences, normes, valors, actituds, expectatives i comportaments de la societat en la qual han nascut, tot permetent desenvolupar-s'hi d'una o altra manera (Giddens, 2001). Es tracta, doncs, d'un procés il·limitat que es presenta al llarg de la vida d'una persona i en el qual intervenen des de l'anomenada societat en global fins a diferents agents com els mitjans de comunicació, les amistats, l'escola i el context familiar. A més, dins d'una mateixa societat, i per tant en el context familiar, també poden donar-se processos de socialització diferenciats, i això es pot observar en la manera com han estat socialitzats homes i dones per raó de sexe al llarg de la història. Quan des d'aquest context es parla de socialització de gènere, es fa referència a l'aprenentatge del repertori conductual específic per als homes i l'específic per a les dones, el qual és diferent en funció de la cultura o societat en què ens situem (Rodríguez *et al.*, 2006). Ha calgut que passés molt de temps per transformar la idea que les dones estan destinades a les tasques de la llar, àmbit privat, mentre que els homes ho estan per al món del treball remunerat, àmbit públic. Autors com Walker i Barton (a Ferrer i Bosch, 2013, p. 106) conceptualitzen aquesta socialització diferencial com l'"adquisició d'identitats diferenciades de gènere que comporten estils cognitius, actitudinals i conductuals, codis axiològics i morals i normes estereotípiques de conducta assignada a cada gènere". La socialització diferencial implica la consideració social que nens i nenes són per naturalesa diferents i estan cridats a exercir papers diferents en la vida adulta, caràcter reduccionista de l'ésser humà que dóna rellevància a l'aspecte biològic sobre el sociocultural. Segons Ferrer i Bosch (2013), la socialització diferencial és un procés que té molt pes, a conseqüència de la congruència i consistència dels missatges que provenen dels diferents agents de socialització, per aquest motiu autors com Plaza (2007) corroboren que actualment es tracta d'un model imperant en totes les societats. D'altra banda, segons Monjas *et al.*, (2004), els estereotips de rols de gènere són aquelles creences sobre les característiques que són adequades per als homes i aquelles que són adequades per a les dones i que, a més, estan socialment acceptades. La societat en el seu conjunt és la que legitima i manté els trets estereotipats de la masculinitat i la feminitat. També i relacionat amb la socialització diferencial hi ha allò que autores com Lagarde (1999, 2005) o Ferrer i Bosch (2013) anomenen mandats de *gènere*. Són models normatius del que significa ésser un home masculí i una dona femenina en els postulats del patriarcat i són apresos durant el procés de socialització i per tant en el context familiar. A més, aquests mandats tenen un caràcter tan fort, que les persones tractem de complir el nostre rol de gènere imposat, per por d'ésser rebutjades o no ésser reconegudes pel nostre entorn social.

La societat en el seu conjunt és la que legitima i manté els trets estereotipats de la masculinitat i la feminitat

En definitiva, la socialització diferencial i els mandats de gènere han contribuït a l'aparició d'unes característiques pròpies dels homes i unes altres pròpies de les dones. Els homes tenen la peculiaritat de "ser per a si mateixos" (Lagarde, 2000; a Ferrer i Bosch, 2013, p. 110), mentre que a les dones se'ls

atribueix el “ser per a els altres” (p. 111), fet que es constata en les relacions sentimentals que establim, d’aquí que les dones i els homes tinguem informació diferenciada pel que fa als rols que hem d’exercir en l’àmbit de les relacions amb les nostres parelles. Des d’aquest context, en la socialització femenina l’amor té prou força com per convertir aquesta àrea de la vida en l’eix que vertebrava els projectes de vida de les dones. Per a la gran majoria de les dones, trobar l’amor, estar en parella, convida-hi i tenir fills i filles és una cosa fonamental en el seu desenvolupament vital. Aquest fet es converteix en la seva finalitat primordial, sense la qual mai no arribaria a sentir-se una dona realitzada (Lagarde, 2005). No obstant això, no és igual per als homes, atès que la socialització masculina s’encarrega de posar en segon pla les relacions de parella, prioritzant-hi el reconeixement social. La majoria d’homes es preocupen de la seva vida professional i de la seva vida social, en primer lloc, i de l’àmbit sentimental, en un segon lloc. Segons Ferrer i Bosch (2013), els homes i dones socialitzats de manera diferent dins de la societat patriarcal entenen de forma diferent l’amor i el fet d’estimar, de manera que això els porta a adoptar rols i comportaments diferents en una relació de parella. Altable (2008) descriu els rols sentimentals femenins com passius i els masculins com actius. Altres autors assenyalen que les dones dedicades completament a la seva relació sentimental perden la seva individualitat. La parella, per a elles, ho és tot i les seves expectatives futures giren al voltant d’aquesta àrea de la vida; a més la comprenen des d’una perspectiva de “cura, renúncia, lliurament o sacrifici”, mentre que per als homes vol dir “ésser l’heroi i el conqueridor, ésser el qui aconsegueix impossibles, seduir, trencar les normes i resistències, el qui protegeix, salva, domina i rep” (Ferrer i Bosch, 2013, p. 114).

Des d’aquest marc, l’estudi presentat té com a objectiu conèixer si l’educació que han rebut els i les joves en el seu àmbit familiar els permet construir la dinàmica interna de les seves relacions de parella.

L’estil o model educatiu parental

Tot i que en aquests moments no hi ha un acord relatiu al que s’entén per família, sí hi ha unanimitat a considerar la importància del context familiar com a agent de socialització primària (Rodrigo, Máiquez i Martín, 2010). És on es van adquirint les normes, els valors, els hàbits i on aprenem sobre el món en què vivim. El context familiar mostra una manera d’estar, una manera de relacionar-se entre les persones i es comença a formar un sistema de valors personals i una identitat pròpia (Capano i Ubach, 2013; Gervilla, 2008), que fa que es modelin unes conductes que es consideren desitjables i adequades fent-ne desaparèixer unes altres que, altrament, no semblen pròpies i acceptades en aquest context. Totes aquestes accions que realitzen els pares i mares a la família a través del modelat són el que es coneix com a estils educatius parentals (Llopis i Llopis, 2003).

En la literatura revisada (Arocas, Cánovas i Sahuquillo, 2014; Baumrind, 1967; Becker, 1964; Cánovas, Sahuquillo i Martínez, 2014; Hoffman, 1970; Kellershalls i Montandon, 1997; López, 1998; Maccoby i Martin, 1983; Mínguez, *et al.*, 2011; Nardone, Giannotti i Riocchi, 2003; Schaefer, 1958) quan es parla d'estil o model educatiu parental es fa referència, com bé assenyala Coloma (1993a), als “esquemes pràctics que redueixen les múltiples i minucioses pràctiques educatives paternes a unes poques dimensions, que, creuades entre si en diferents combinacions, donen lloc a diversos tipus habituals d'educació familiar” (p. 48). Quan s'aprofundeix en els models educatius que mares i pares adopten en relació amb l'educació dels seus fills i filles, es fa referència al què transmetem i com ho transmetem. Amb el què es transmet, apareixen els “continguts” d'aquest estil educatiu, és a dir, la identitat i autoconcepte, el desenvolupament afectiu i social, l'autonomia, la transmissió de valors, etc. Pel que fa al com es transmet, es fa referència als “aspectes formals” com ara la comunicació familiar, l'autoritat a la família, els models d'identificació o els suports familiars, etc.

Els pares no tenen un estil educatiu fix

Un estil educatiu no és quelcom pur, absolut i impossible de canviar. Per això, s'ha de pensar i parlar de tendències educatives parentals o de “tendències globals de comportament” (Torío *et al.*, 2008, p. 156). No trobarem el mateix estil educatiu en diferents famílies, de manera que l'aproximació a un extrem o un altre de cadascuna de les dimensions que poden compondre un estil educatiu o un altre, és el que oferirà una millor comprensió dels models que adopten pares i mares. De la mateixa manera, és important assenyalar que no s'observarà el mateix model educatiu parental en el mateix nucli familiar, ja que, segons Harris (2002, p. 53), “[...] els pares no tenen un estil educatiu fix. La manera com es comporta un pare respecte d'un infant en particular depèn de l'edat de l'infant, de la seva aparença física, de la seva conducta habitual, de la seva conducta passada, la seva intel·ligència i el seu estat de salut”. A més afegeix que les característiques o circumstàncies personals de les persones adultes encarregades de l'educació dels seus fills i filles també influeixen en l'adopció de certes pràctiques educatives. Segons Nardone, Giannotti i Riocchi (2003), els estils que es desenvolupen s'expliquen en funció de: la comunicació, les regles que organitzen la família, els significats que es construeixen de la seva aplicació i les conseqüències comportamentals que es deriven d'aquesta manera d'organització familiar. Així doncs, podríem trobar estils o models educatius diversos com l'hiperprotector, democràtic o assertiu, indulgent o permissiu, negligent, intermitent, sacrificant, delegant o autoritari.

El funcionament familiar en parella

La família com a institució està immersa en transformacions des de fa ja algun temps. En l'actualitat hi ha noves concepcions sobre el terme de la família que introdueixen estructures diferents al model tradicional. Noves formes

familiars com ara: les famílies monoparentals, les famílies homoparentals, les famílies compostes o reconstituïdes, les famílies sense fills o les famílies en què conviuen diverses generacions (avis/es-fills/es-nets/es). A més, pel que fa a la dinàmica interna d'aquestes famílies també hi ha hagut canvis. Per a aquest estudi partim del funcionalisme estructural per al qual tot comportament o idea que té un grup és transmès de generació en generació a cada individu per la societat, com en el seu moment van exposar diferents autors (Marx, 1818-1883; Durkheim, 1858-1917; Weber, 1864-1920; Parson, 1902-1979; Merton, 1910-2003). Corrents de pensaments centrades en la teoria de sistemes per a la qual la família ha de ser entesa com un tot, com un conjunt organitzat que suposa un sistema total amb unitats vinculades i no la suma d'elements aïllats (Espinal, Gimeno i González, 2003). Posicionament que ens porta, entre les possibles, a triar la definició que dona Minuchin (1998) de família, com un “grup de persones unides emocionalment i/o per llaços de sang que han viscut juntes prou temps com per haver desenvolupat patrons d'interacció que s'estabilitzaran en el temps donant una imatge de funcionalitat o disfuncionalitat” (p. 47). D'aquesta manera, dues persones unides emocionalment i que conviuen en una mateixa llar el temps necessari per generar unes pautes d'interacció entre ells, ja siguin funcionals o disfuncionals, es considera família.

Pel que fa al funcionament de les parelles i dins d'una perspectiva sistèmica de la família, hi ha autors que parlen de funcionalitat o disfuncionalitat familiar en relació amb la dinàmica interna que es genera en l'espai de convivència. Ciscar *et al.* (2009), després de construir l'anomenat Model Restaurador d'Orientació Familiar, consideren la família funcional com aquella que és capaç de redefinir les exigències de l'entorn (a nivell familiar i social), de tal manera que puguin adaptar-se, seguir evolucionant i aconseguir solucions, així com superar les crisis que poden posar en perill l'estabilitat de l'estructura i del funcionament familiar. Les famílies disfuncionals, pel contrari, són les que es veuen immerses en dinàmiques relacionals caracteritzades per la repetició d'estratègies per afrontar situacions que arriben a desestabilitzar el sistema en el seu conjunt, com poden ser: el distanciament entre els seus membres o l'excessiva proximitat, la rigidesa en les interrelacions, la sobreprotecció, la negació de l'existència de problemes, l'emascarament o distorsió de la realitat, la resolució poc efectiva o la culpabilització d'algun membre.

D'aquesta manera, per avaluar el funcionament familiar en aquest estudi es pren la referència d'Atri i Zetune (2006), que proposen un enfocament d'avaluació del funcionament des del model de Funcionament Familiar Mc-Master (FFMM). Model que té en compte sis dimensions a considerar per poder parlar de disfuncionalitat o funcionalitat familiar:

- Involucrament o compromís afectiu: quantitat i qualitat de l'interès que mostra la família, com un tot i en forma individual, en les activitats i interessos de cada membre.

La família funcional com aquella que és capaç de redefinir les exigències de l'entorn i aconseguir solucions, així com superar les crisis que poden posar en perill l'estabilitat de l'estructura i del funcionament familiar

- Respostes afectives: donar respostes amb sentiments adequats als estímuls que es presenten, tant en quantitat com en qualitat. El punt funcional d'aquesta dimensió es troba en l'habilitat d'una família per expressar varietat d'emocions, en el temps i durada raonables.
- Control conductual: patrons que un sistema familiar posa en marxa per manejar el comportament de la resta de membres en situacions concretes.
- Comunicació: intercanvi d'informació dins el sistema familiar. L'existència d'uns patrons comunicacionals basats en la gran dificultat d'intercanvi d'informació afectiva és el que confirma la disfuncionalitat d'aquesta dimensió.
- Resolució de conflictes: habilitat que posseïx o no una família per fer front als problemes que es presenten en la quotidianitat. Si la família posseïx l'habilitat de resoldre els conflictes, de tal manera que els permet seguir amb el seu funcionament de forma efectiva, es tracta d'una família funcional.
- Els rols, com a repetició d'unes pautes de comportament, a través dels quals es compleixen unes funcions familiars que són diferents segons el sexe o gènere de la persona.

En síntesi, perquè un sistema familiar s'acosti a la funcionalitat, ha d'adquirir les següents competències, que es poden dividir en dues grans àrees (Cánovas *et al.* 2009, p. 63; a Ciscar *et al.* 2009): les instrumentals i les relacionals:

- Les competències instrumentals, les que fan referència a la satisfacció de les necessitats físiques, econòmiques i de desenvolupament i promoció.
- Les competències relacionals, aquelles que estan centrades en aspectes com l'organització i interacció familiar com els rols, l'intercanvi afectiu, la diferenciació entre subsistemes i la comunicació.

Revisió que ens porta a plantejar-nos si l'educació rebuda en l'àmbit familiar contribueix al fet que es desenvolupin uns determinats models de relació de parella.

Metodologia

S'opta per una metodologia d'enquesta des d'un plantejament estadístic descriptiu-exploratori. Es pretén que les persones que intervenen en l'estudi, responen a determinades preguntes, recordin la seva educació familiar i es plantegin les seves relacions de parella.

Mostra

Els participants han de complir tres requisits inicials:

- Que mantinguin una relació de parella heterosexual.
- Que estigui cohabitant en un mateix domicili la parella sola.
- Que no tinguin fills o filles.

Se seleccionen a partir d'un mostreig no probabilístic de tipus bola de neu. Els qüestionaris es van respondre de manera individual. Som conscients que aquest procediment de selecció de la mostra atempta contra criteris de representativitat i generalització de resultats, però es pot considerar suficient per explorar, identificar el context, documentar certes experiències..., que permetin suggerir aspectes relacionats i que haurien d'examinar-se en profunditat en futures recerques realitzades amb una mostra més àmplia escollida amb procediments probabilístics.

La mostra final d'aquest estudi està composta per 47 persones d'edats compreses entre els 24 i els 44 anys, de les quals 23 eren dones entre 24 i 41 anys i 24 eren homes entre 25 i 44 anys d'edat. El fet que hi hagi gairebé un 50% de dones i un 50% d'homes es deu al fet que a la persona a la qual se li va donar el qüestionari, se li va oferir un segon exemplar per a la parella. Cal destacar que vàrem trobar una diferència a favor del nombre d'enquestes aportades pels homes perquè una de les parelles no va entendre les instruccions d'aplicació i va oferir un sol qüestionari contestat per tots dos, assenyalant que davant les discrepàncies s'assumia la resposta de la persona masculina de la parella (error aleatori de la mesura per factors externs).

Variables

D'acord amb els objectius proposats, es considera pertinent l'estudi de les següents variables:

- *Funcionament familiar en parella* (Atri i Zetune, a Velasco i Luna, 2006). Fa referència al funcionament de la dinàmica interna de parella en relació a les sis subdimensions: 1) compromís afectiu funcional (grau d'interès per l'altre membre de la parella); 2) compromís afectiu disfuncional (sobrecàrrega d'un membre i receptor dels aspectes negatius); 3) comunicació funcional (intercanvi d'informació verbal en la parella principalment en l'àrea instrumental); 4) comunicació disfuncional (dificultat en l'intercanvi d'informació verbal i no verbal en l'àrea afectiva); 5) patró de control (patrons que adopta una parella per manejar el comportament de l'altre/a); 6) resolució de problemes, única dimensió que engloba àrees com la resolució de problemes, control de conducta i rols (inclouen la capacitat de posar-se d'acord i de bona organització familiar).

- *Percepció de l'estil educatiu matern i patern* (Oliva et al., 2007). Percepció que els i les joves tenen de diverses dimensions de l'estil educatiu dels seus pares i de les mares. Les subdimensions que l'engloben són les següents: 1) afecte i comunicació (disponibilitat i fluïdesa en la comunicació i expressió de suport afectiu); 2) promoció de l'autonomia (gra en què s'anima els fills/es a tenir idees pròpies i a prendre decisions); 3) control conductual (establiment de límits i intent d'esbrinar informació sobre el comportament dels fills/es fora de casa); 4) control psicològic (ús d'estratègies manipulatives com el xantatge emocional i la inducció a culpa); 5) revelació (freqüència amb què els fills/es expliquen assumptes d'índole personal); 6) humor (percepció de l'optimisme i sentit de l'humor en els pares i mares).

Instrument de recollida d'informació

Com a instruments de recollida d'informació es van emprar un qüestionari i una escala adreçats a les parelles participants en l'estudi. Per a la selecció dels mateixos, es parteix de la revisió d'altres instruments ja existents que treballen aquests continguts en diferents bases de dades (Bases de dades d'educació: ERIC; Catàleg d'articles de revistes sobre ciències socials i humanitats: ISOC; Red de Bases de Datos de Información Educativa del Ministerio de Educación y Ciencia: REDINED; Base de dades de l'Agencia Española del ISBN; Catálogo de Investigaciones Educativas del Ministerio de Educación y Ciencia: CIDE...). En aquesta revisió es van tenir en compte els objectius plantejats en la investigació i els criteris de fiabilitat i validesa necessaris en el disseny d'aquests instruments. Finalment, i de forma específica, s'utilitzen:

- *El qüestionari d'Avaluació del Funcionament Familiar* (Atri i Zetune; a Velasco i Luna, 2006). Qüestionari de tipus Likert amb cinc opcions de resposta. Les subescales que el constitueixen són: 1) involucrament o compromís afectiu funcional, 2) compromís afectiu disfuncional, 3) patrons de comunicació funcionals, 4) patrons de comunicació disfuncionals, 5) patrons de control i 6) formes de solució de problemes. Es modifiquen lleugerament els reactius d'aquest qüestionari adaptant-los a la dimensió referent al funcionament intern de la parella. El resultat d'aquesta adaptació va ser un qüestionari de 40 ítems d'escala tipus Likert, d'1 a 5, on 1 és totalment en desacord i 5 és totalment d'acord.
- *L'Escala d'Estil Parental* d'Oliva et al. (2007). Mesura la percepció que l'adolescent posseeix dels estils parentals del pare i de la mare. És una escala tipus Likert amb sis opcions de resposta (on 1 és totalment en desacord i 6 es totalment d'acord), format per 82 ítems dels quals 41 fan referència a l'estil educatiu del pare i els 41 restants són els referents a l'estil de la mare. Les subescales que el constitueixen són: 1) afecte

i comunicació, 2) promoció de l'autonomia, 3) control conductual, 4) control psicològic, 5) revelació i 6) humor. La modificació que es realitza d'aquesta escala és lleugera i és deguda a la població destinatària. Mentre el qüestionari original s'adreça a adolescents de 12 a 17 anys que conviuen amb els seus pares i mares, el qüestionari emprat en el nostre estudi s'adreça a joves que tenen una relació de parella i que, a més, cohabitaven en un mateix domicili. És per aquest motiu que s'han construït els ítems en temps passat, amb la pretensió que la persona enquestada recordi la convivència amb els seus progenitors durant l'etapa adolescent.

Els criteris seguits per seleccionar aquests instruments van ser: a) la qualitat tècnica, és a dir, la fiabilitat i validesa dels mateixos, b) la naturalesa de les dades, c) l'accessibilitat i disponibilitat de temps.

Anàlisi

Després de recollir les dades de tots dos instruments, es procedeix a analitzar-les mitjançant el programa estadístic SPSS en la seva versió 21.0. Es realitza, en primer lloc, una anàlisi descriptiva de les variables estudiades en funció de la mostra que permet conèixer la percepció dels enquestats/es. En segon lloc, i per arribar a conèixer si existeix o no associació dels estils educatius de mares i pares amb el funcionament familiar en parella, es realitza l'anàlisi de taules de contingència i proves khi-quadrat de Pearson.

Resultats

L'exposició dels resultats que aquí es presenta es realitza en funció de les variables analitzades a l'estudi.

a) *Funcionament de la dinàmica interna de la parella*

Pel que fa a aquesta variable, s'ha avaluat durant l'estudi les seves característiques funcionals o disfuncionals atès que el concepte de família del qual es parteix aquí és el plantejat per Minuchin (1998), com ja hem comentat anteriorment. Segons aquest autor, el temps de convivència genera unes pautes d'interacció que es podrien valorar com funcionals o disfuncionals. Aquesta funcionalitat i disfuncionalitat és un dels aspectes de la dinàmica interna de la parella que s'ha avaluat durant l'estudi. Per a això, s'han tingut en compte les sis dimensions del funcionament familiar. En general, es pot afirmar que en cadascuna de les dimensions que formen el funcionament familiar i intern d'una relació de parella, hi ha una tendència funcional, mantenint també aquesta tendència a l'estudi en funció de la variable *gènere* (vegeu taula 1). Les persones que han participat en l'estudi:

- Tenen un interès alt en compromís i interès per les activitats que realitza l'altra persona.
- No tenen una sobrecàrrega afectiva sobre l'altre membre de la parella.
- Mostren un nivell alt de comunicació instrumental i afectiva.
- No manifesten patrons de control en el maneig del comportament de l'altra persona.
- Són funcionals en la solució dels problemes quotidians.

Taula 1. Percentatges de respostes obtingudes en cada una de les subdimensions de la variable *Funcionament intern de la parella* en global i segons la variable *Gènere*

Nivell/dimensions		Alt	Mitjà-alt	Mitjà	Mitjà-baix	Baix
Compromís afectiu funcional	Global	72,20%	25,60%	2,30%	-	-
	Dona	78,30%	17,40%	4,30%	-	-
	Home	65,00%	35,00%	-	-	-
Compromís afectiu disfuncional	Global	-	2,20%	8,70%	51,20%	37,00%
	Dona	-	-	4,30%	43,50%	52,20%
	Home	-	4,30%	13,00%	60,90%	21,70%
Patró de comunicació funcional	Global	43,50%	43,50%	13,00%	-	-
	Dona	47,80%	39,10%	13,00%	-	-
	Home	39,10%	47,80%	13,00%	-	-
Patró de comunicació disfuncional	Global	-	6,70%	6,70%	28,90%	57,80%
	Dona	-	4,30%	-	30,40%	65,20%
	Home	-	9,10%	13,60%	27,30%	50,00%
Patró de control	Global	-	-	19,10%	44,70%	36,20%
	Dona	-	-	13,00%	43,50%	43,50%
	Home	-	-	25,00%	45,80%	29,20%
Solució de problemes	Global	25,50%	46,80%	21,30%	6,40%	-
	Dona	26,10%	47,80%	13,00%	13,00%	-
	Home	25,00%	45,80%	29,20%	-	-

Font: elaboració pròpia

Cal assenyalar que, encara que el patró de resposta entre dones i homes segueix la mateixa tendència que el global, els homes presenten una petita tendència més funcional en totes les dimensions, a excepció de la dimensió de *Patró de comunicació*, en què hi ha coincidència entre els dos membres de la parella.

b) *Estils educatius parentals*

Els resultats referents a la percepció que les persones participants tenen sobre els estils d'educació que les seves mares i pares ha adoptat sobre elles s'exposen a continuació (vegeu taula 2).

Taula 2. Percentatges de respostes obtingudes en cada una de les subdimensions que formen *Els estils educatius de les mares i pares*

Nivell/dimensions	Estils educatius	Molt alt	Alt	Mitjà-alt	Mitjà-baix	Baix	Molt baix
Comunicació i afecte	Mares	47,60%	31,00%	14,30%	4,80%	2,40%	-
	Pares	32,60%	26,10%	17,40%	10,90%	8,70%	4,30%
Promoció d'autonomia	Mares	28,30%	43,50%	15,20%	10,90%	2,20%	-
	Pares	31,10%	28,90%	17,80%	13,30%	6,70%	2,20%
Control conductual	Mares	26,10%	39,10%	15,20%	13,00%	2,20%	4,30%
	Pares	4,30%	34,80%	21,70%	19,60%	13,00%	6,50%
Control psicològic	Mares	2,20%	2,20%	15,60%	20,00%	31,10%	28,90%
	Pares	6,70%	4,40%	2,20%	17,80%	35,60%	33,30%
Revelació	Mares	13,60%	31,80%	15,90%	25,00%	11,40%	2,30%
	Pares	6,50%	19,60%	21,70%	28,30%	6,50%	17,40%
Humor	Mares	19,60%	43,50%	17,40%	6,50%	8,70%	4,30%
	Pares	29,40%	40,40%	6,40%	14,90%	6,40%	2,10%

Font: elaboració pròpia

Els i les participants d'aquest estudi tenen una percepció molt positiva de l'educació rebuda de les seves mares i pares, assenyalant-se en totes les subdimensions un percentatge de nivell "alt" i "molt alt" en les respostes. Tanmateix, volem destacar que hi ha una dimensió que obté resultats diferents, la de *Control conductual*. De tal manera que si tan sols tenim en compte aquesta dimensió, es podria observar com quelcom negatiu el fet que els pares i les mares estableixin límits excessius i controlin contínuament el comportament dels seus fills/es. Això no obstant, veiem que altres dimensions com la de *Comunicació i l'afecte* i la de l'*Humor*, molt importants en l'educació dels fills i filles, obtenen en aquest estudi puntuacions "altes" i "molt altes", la qual cosa minimitza els efectes negatius de l'excessiu control del comportament exercit en el context familiar.

Si analitzem les dades des de la variable de *gènere*, no s'obtenen diferències significatives a nivell estadístic; tanmateix, les puntuacions més altes en les dimensions de *Control conductual*, *Revelació* i *Humor* s'obtenen entre membres del mateix sexe, és a dir, entre dones enquestades i mares o homes enquestats i pares (vegeu taula 3). Això no succeeix en la dimensió de *Comunicació i afecte*, en la qual tant homes com dones tenen la percepció que amb la mare ha existit una fluïdesa en la comunicació "alta" i "molt alta", així com un nivell "alt" i "molt alt" d'afectivitat.

Taula 3. Percentatges de respostes obtingudes en cada una de les subdimensions que formen *Els estils educatius de les mares i pares* segons la variable *Gènere*

Nivell/dimensions	Estils educatius	Molt alt	Alt	Mitjà-alt	Mitjà-baix	Baix	Molt baix
Comunicació i afecte	Mare	30,40%	26,10%	21,70%	8,70%	4,30%	8,70%
	Pare	34,80%	26,10%	13,00%	13,00%	13,00%	-
Promoció d'autonomia	Mare	30,40%	30,40%	17,40%	8,70%	8,70%	4,30%
	Pare	31,80%	27,30%	18,20%	18,20%	4,50%	-
Control conductual	Mare	-	39,10%	34,80%	13,00%	8,70%	4,30%
	Pare	8,70%	30,40%	8,70%	26,10%	17,40%	8,70%
Control psicològic	Mare	4,30%	4,30%	4,30%	17,40%	43,50%	26,10%
	Pare	9,10%	4,50%		18,20%	27,30%	40,90%
Revelació	Mare	4,30%	17,40%	13,00%	34,80%	8,70%	21,70%
	Pare	8,70%	21,70%	30,40%	21,70%	4,30%	13,00%
Humor	Mare	26,10%	39,10%	8,70%	21,70%	4,30%	-
	Pare	33,30%	41,70%	4,20%	8,30%	8,30%	4,20%

Font: elaboració pròpia

Pel que fa als resultats obtinguts de l'anàlisi d'associació realitzat entre les variables, estils educatius de mares i pares i el funcionament familiar en parella, es pot apreciar que:

- En les persones que perceben que les seves mares i els seus pares no han exercit un control psicològic amb estratègies de manipulació, disminueix la sobrecàrrega dels aspectes negatius de la parella sobre un dels membres de la relació sentimental. Per a la percepció que tenen de les mares, existeix un nivell d'associació molt alt que es pot apreciar en el Coeficient de contingència (C) ($C = 0,75$), baixant el nivell lleugerament en la percepció que tenen sobre els seus pares ($C = 0,61$).
- Existeixen associacions entre la percepció sobre l'ànim i la motivació que els pares exerceixen cap als fills/es per tenir idees pròpies i prendre decisions i la funcionalitat en la solució de problemes ($C = 0,60$). Quan els progenitors han estat motivadors i els han deixat créixer participant en tot, en la parella hi ha més independència entre ells.

A més, els resultats obtinguts en introduir la variable *gènere* en l'anàlisi assenyalen que:

- La percepció que tenen les dones que han contestat l'enquesta sobre l'interès mostrat per les seves mares d'esbrinar el seu comportament fora de casa augmenta la sobrecàrrega dels aspectes negatius de la parella sobre un dels seus membres ($C = 0,60$). És a dir, si la mare ha exercit control sobre les filles, aquestes també tendeixen a ser controladores amb les seves parelles.

- Es manté en relació amb la percepció de la figura materna l'associació entre control psicològic i la sobrecàrrega d'un dels membres de la parella, presentant un nivell d'associació més elevat per als homes ($C = 0,80$). A més, també es manté l'associació entre el control psicològic dels pares i la sobrecàrrega esmentada per als homes amb un nivell d'associació de 0,74.
- Les dones que perceben que les seves mares han estat optimistes i han tingut sentit de l'humor, exerceixen un control en la seva relació de parella sentimental ($C = 0,67$).
- S'observa associació entre la motivació dels pares cap als fills homes a tenir les seves pròpies creences i idees i prendre decisions i l'interès que aquests mostren cap a les activitats de les seves parelles en la relació sentimental ($C = 0,63$).

Conclusió i propostes

Quant a l'objectiu d'aquesta investigació, hem estat conscients a partir dels resultats, de la mateixa manera que també ho assenyalen altres autores com Cánovas i Sahuquillo (2014), que avui dia “la formació d'una parella depèn molt més dels afectes i de la recerca del benestar emocional dels qui la formen” (p. 27).

Com hem destacat al llarg d'aquest estudi, una de les maneres d'analitzar la dinàmica familiar (és a dir, aquesta funcionalitat o disfuncionalitat) és des de la perspectiva sistèmica. La família és un grup o sistema compost per subsistemes que serien els seus membres i alhora integrada en un sistema major, que és la societat (Herrera, 1997). Conèixer la manera i les formes d'interaccions que es donen en una família ens ajuda a poder conèixer-la millor i a saber si el seu ambient és funcional o disfuncional (Ludwig, 1996; Smitter, 2006).

El fet que una família aconsegueixi ésser funcional –com assenyalen Cánovas i Sahuquillo, (2014)– no és perquè s'estableixin els rols masculí o femení, pare i mare, sinó perquè a la família s'han donat respostes en funció de les demandes i necessitats de tots els seus membres.

Després de la revisió dels resultats obtinguts en aquest estudi, i en relació amb el *funcionament familiar en parella o dinàmica interna* que es genera, és important concloure que, en cadascuna de les dimensions que l'avaluen, s'han obtingut puntuacions amb una tendència funcional. És a dir, el funcionament familiar en parella permet als seus membres ser capaços de redefinir

La família és un grup o sistema compost per subsistemes que serien els seus membres i alhora integrada en un sistema major, que és la societat

les exigències de l'entorn social i familiar de manera que poden adaptar-se, seguir evolucionant i aconseguir solucions, així com superar les crisis que poden posar en perill l'estructura i el funcionament familiar. A més, com ho fan altres autors (Herrera, 1997), no hi ha un criteri únic dels indicadors que mesuren el funcionament familiar. Alguns autors plantegen que la família es fa disfuncional quan no es té la capacitat d'assumir canvis, és a dir, quan la rigidesa de les seves regles li impedeix ajustar-se al seu propi cicle i al desenvolupament dels seus membres. D'altres, assenyalen com a característiques disfuncionals la incompetència intrafamiliar i l'incompliment de les seves funcions bàsiques (Walsh, 1982).

El total de persones que han participat en l'estudi presenten determinades característiques com són:

- L'alt interès en les activitats de l'altre membre de la parella.
- La no existència de sobrecàrrega sobre un dels membres d'aquells elements negatius que puguin aparèixer durant la relació.
- Un nivell alt de comunicació instrumental i afectiva.
- La no existència de patrons de control entre ells.
- La funcionalitat en la solució dels problemes quotidians.

En aquest estudi com el d'Herrera (1997) o el d'Espinal, Gimeno i González (2006), hem pogut apreciar com els vincles entre la parella són múltiples, i amb manifestacions pròpies d'aquest subsistema. La comunicació, la cura o interès per l'altre/a, la resolució de conflictes, els vincles emocionals i les expectatives dels rols a ocupar són algunes de les dimensions relacionals que són bàsiques per analitzar i comprendre la parella. A més, en introduir la variable de gènere, s'aprecia que no apareixen diferències en relació al nivell de funcionalitat o disfuncionalitat per a cadascuna de les dimensions del funcionament intern de les parelles sentimentals.

Pel que fa als *estils educatius utilitzats pels seus pares i mares*, els i les participants en l'estudi tenen un sentiment i una percepció molt positius d'aquests estils, per bé que és cert que hi ha una dimensió dels estils d'educació que obté uns resultats diferents a les altres i que es podria veure com una cosa negativa. Parlem de la de *Control conductual*. No obstant això, es pot afirmar que no es tracta d'un resultat alarmant, a causa de les valoracions positives de dimensions com la *Comunicació i l'afecte*, la *Promoció de l'autonomia* i l'*Humor*, que disminueixen els efectes negatius de l'excessiu control del comportament en el desenvolupament òptim dels membres d'una família. Així doncs, l'estil educatiu democràtic és el que predomina a la mostra atesa la gran quantitat de valoracions positives obtingudes en les seves dimensions. Quan s'ha utilitzat la variable *gènere* com a variable diferenciadora, hem pogut observar que no apareixen diferències en les percepcions dels estils educatius de pares i mares. És a dir, no s'aprecien diferències en les percepcions que tant els homes com les dones enquestades tenen sobre els estils educatius que han utilitzat els seus pares i les seves mares en el context familiar.

Finalment, conclouem que almenys en algunes de les dimensions estudiades, s'ha trobat que l'educació rebuda en l'àmbit familiar contribueix a determinats models de relació de parella, tal com ho demostren les següents conclusions:

- Quan les persones que responen perceben que han tingut una educació familiar en la qual s'ha donat *Control psicològic* per part de la seva mare i pare fent-los, per exemple, sentir culpables quan no feien el que ells volien o controlant contínuament la seva manera de ser i pensar, tendeixen a tenir una relació de parella en què amaguen el que els passa, es paralitzen davant dels problemes o són indiferents a les necessitats afectives de l'altre. Fet que encara es fa més palès en els homes quan han sentit aquest tipus de control per part de les seves mares i també per part dels seus pares. Això permet concloure que si els pares i mares eduquen sota control psicològic, els homes en les seves relacions de parella mostren un compromís afectiu disfuncional major que les dones. Aquí hem d'assenyalar que la funcionalitat del sistema familiar en la parella és més gran quan el lideratge en la família d'origen ha estat democràtic o ha existit una autoritat familiar flexible (Minuchin, 1988), ja que les famílies caòtiques, en primer lloc, i les rígidament autoritàries després, generen models familiars amb més mancances per al desenvolupament i amb menys satisfacció entre els seus membres (Espinal, Gimeno i González, 2006).
- Els resultats també reflecteixen els efectes d'un altre tipus de control, *el conductual*, que sembla afectar més les dones de les parelles que els homes. És a dir, quan les persones que han respost recorden que les seves mares intentaven saber sempre on anaven, amb qui estaven, què feien en el seu temps lliure, les dones oculten a les seves parelles el que els passa, no ho parlen amb ells o es paralitzen davant de qualsevol problema.
- L'educació sota el paràmetre de control, bé psicològic o bé conductual, exerceix sobre els fills i filles comportaments afectius disfuncionals en les seves posteriors relacions de parella. Per bé que als homes els marca més el control psicològic i a les dones el conductual i més si és exercit per les seves mares. Cal destacar aquí que, igual que a l'estudi d'Oliva, Parra, Sánchez i López (2007), el control conductual exercit pels pares, que inclou l'establiment de límits i el monitoratge de la conducta dels joves, només resulta eficaç quan va acompanyat d'afecte i comunicació, i, en la seva absència, a més de no prevenir els problemes de conducta, es pot veure associat al desajust emocional. Això coincideix amb els estudis que destaquen la major eficàcia dels estils parentals democràtics i les conseqüències emocionals negatives dels estils autoritaris (Oliva i Parra, 2004; Steinberg, 2001). Malgrat les dades que donen suport a la importància del control parental per a la prevenció dels problemes de conducta (Barber, 1996; Fletcher, Steinberg i Williams-Wheeler, 2004; Jacobson i Crockett, 2000), els investigadors no s'han posat d'acord pel que fa

El control conductual exercit pels pares només resulta eficaç quan va acompanyat d'afecte i comunicació

als aspectes a incloure sota aquesta etiqueta: exigència de responsabilitats, establiment de límits, supervisió, monitorització i coneixement d'activitats, etc. La major part de les investigacions no diferencien entre aquestes diferents dimensions del control, fet pel qual esdevé complicat saber quina d'elles és la que realment es relaciona amb l'ajust dels seus fills i filles.

- Cal destacar que quan es percep que els pares presenten un estil educatiu en què potencien l'autonomia, animant a dir el que es pensa, a prendre decisions o reflexionar sobre els problemes que se'ls van presentant en el dia a dia, sembla que les parelles tendeixen a no comunicar-se si tenen problemes l'un o l'altra perquè ho solucionen pel seu compte o no tendeixen a marcar un horari fix per fer les coses. Alhora, i també amb aquest estil educatiu en el pare, l'home es mostra amb la seva parella més atent, vol ajudar, solucionar els problemes entre tots dos, és a dir, tendeixen a establir relacions en què es gestiona el dia a dia més en comú.
- Convé afegir, també, que si les dones recorden que les seves mares solien estar de bon humor, alegres, optimistes, rialleres, tranquil·les o relaxades, elles en les seves relacions de parella tendeixen a generar ambients més flexibles.

En síntesi, des de l'educació social s'ha de treballar, un cop analitzada la realitat, per guiar la persona amb tots els sistemes en els quals interacciona. En el nostre estudi es deixa palès que és fonamental activar i generar recursos en els components de la parella, ja que l'increment dels recursos personals pot tenir una projecció dins de la família i al seu torn una millora en la qualitat global del sistema familiar. Considerar la parella com un sistema implica que els membres exerceixen una influència contínua i recíproca entre si, alhora que formen part de sistemes més amplis en relació amb l'entorn que els envolta. És important assenyalar que la parella no es pot comprendre aïllant els membres que la componen i obviant el context que els envolta i els ha educat.

Amparo Pérez Carbonell
Professora titular
Departament MIDE
Universitat de València
amparo.perez@uv.es

Genoveva Ramos Santana
Professora contractada i Doctora
Departament MIDE
Universitat de València
genoveva.ramos@uv.es

Ana Mª Alfaro Cánoves
 Educadora social
 Universitat de València
 alca4@alumni.uv.es

Bibliografia

Altable, CH. (2008). *Penélope o las trampas del amor*. València: Nau Llibres.

Arellano, J.; Velasco, M. L. (2006). *Instrumentos de evaluación en terapia familiar y de pareja*.

Aroca, C.; Cánovas, P.; Sahuquillo, P. (2014). Los estilos educativos. En P. Cánovas; P. Sahuquillo (Coords). *Familias y menores: retos y propuestas pedagógicas* (pp. 189-230). València: Tirant Humanidades.

Atri; Zetune, R. (2006). Cuestionario de Evaluación del Funcionamiento Familiar (EFF). En M. L. Velasco; M. del R. Luna, (comp.). *Instrumentos de evaluación en terapia familiar y de pareja*. México: Pax.

Barber, B. K. (1996). Parental Psychological Control: Revisiting a Neglected Construct. *Child Development*, 67(6), 3296-3319. doi: 10.2307/1131780

Baumrind, D. (1967). Childcare practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*, 75, 43-88.

Becker, W. C. (1964). Consequences of different kinds of parental discipline. En M. L. Hoffman; L.W. Hoffman (Eds.). *Review of child development research*, 1 (pp.169-208). Nova York: Rusell Sage Foundation.

Bosch, E.; Ferrer, V.; García, M. E.; Ramis, M. C.; Mas, M. C.; Navarro, C.; Torrens, G. (2007). *Del mito del amor romántico a la violencia contra las mujeres en la pareja*. Universitat de les Illes Balears. Instituto de la Mujer. Ministerio de Igualdad. Recuperat de <http://centreantigona.uab.cat/izquierda/amor%20romantico%20Esperanza%20Bosch.pdf>

Ciscar, C.; Martínez, P.; Cánovas, P.; Sahuquillo, M.; Beyebach; J. A. Sáenz (2009). *Orientación familiar. De la capacidad a la funcionalidad* (pp. 31-74). València: Tirant lo Blanc,

Cánovas, P.; Sahuquillo, P.; Martínez, C. (2014). Estrategias de intervención socioeducativa con familias: análisis de la orientación familiar en los Servicios Especializados de Atención a la Familia e Infancia de la Comunidad Valenciana. *Educación XXI*, 17(2), 265-288.

Cánovas, P.; Sahuquillo, P. (coords) (2014). *Familias y menores: retos y propuestas pedagógicas* (pp. 189-230). València: Tirant Humanidades.

Cánovas, P.; Sahuquillo, P. (2010). Los estilos educativos. En Educación y diversidad familiar: aproximación al caso de la monoparentalidad. *Educatio siglo XXI*, 28(1), 109-126.

Cánovas, P.; Ciscar, E.; Martínez, C.; Sahuquillo, P. (2009). El Modelo restaurados de orientación familiar. En E. Ciscar; C. Martínez; P. Cánovas; P. Sahuquillo; M. Beyebach; J. A. Sáenz (2009). *Orientación familiar. De la capacidad a la funcionalidad* (pp. 31-74). València: Tirant lo Blanc.

- Capano, A.; Ubach, A.** (2013). Estilos parentales, parentalidad positiva y formación de padres. *Ciencias Psicológicas, II* (1), 83-95.
- Cerezo, F.; Sánchez, C.; Ruiz, C.; Areense, J. J.** (2015). Roles en bullying de adolescentes y preadolescentes y su relación con el clima social y los estilos educativos parentales. *Revista de psicodidáctica*, 20(1), 139-155.
- Coloma, J.** (1993). La familia como ámbito de socialización de los hijos. En J. M^a. Quintana (coord.) *Pedagogía familiar* (pp. 31-43). Madrid: Narcea
- Espinal, I.; Gimeno, A.; González, F.** (2003). *El enfoque sistémico en los estudios sobre la familia*. Universitat Autònoma de Santo Domingo. Facultat de Psicologia. Recuperat de <http://www.uv.es/jugar/EnfoqueSistemico.pdf>.
- Ferrer, V.; Bosch, E.** (2013). Del amor romántico a la violencia de género. Para una coeducación emocional en la agenda educativa. *Revista de currículum y formación del profesorado*, 17(5), 105-122. Recuperat de <http://www.ugr.es/~recfpro/rev171ART7.pdf>
- Fletcher, A. C.; Steinberg, L.; Williams-Wheeler, M.** (2004). Parental Influences on Adolescent Problem Behavior: Revisiting Stattin and Kerr. *Child Development*, 75(3), 781-796. doi:10.1111/j.1467-8624.2004.00706.x
- Gervilla, E.** (2008). Buscando valores: análisis de contenido axiológico y modelo de educación integral. En J. Touriñán (coord.) *Educación en valores. Sociedad civil y desarrollo cívico*. La Coruña: Netbiblo.
- Giddens, A.** (2001). *Sociología*. Madrid: Alianza Editorial.
- Harris, A.** (2002). *School Improvement: What's in it for Schools?* London: Falmer Press.
- Herrera, P.** (1997). La familia funcional y disfuncional, un indicador de salud. *Revista Cubana de Medicina General Integral*, 13(6), 591-595. Recuperado de http://scielo.sld.cu/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S0864-21251997000600013&lng=es&tlng=es.
- Hoffman, M. L.** (1970). Conscience, personality and socialization techniques. *Human development*, 13, 90-126.
- Jacobson, K. C.; Crockett, L. J.** (2000). Parental Monitoring and Adolescent Adjustment: An Ecological Perspective. *Journal of Research on Adolescence*, 10(1), 65-97. Recuperado de <http://digitalcommons.unl.edu/psychfacpub/231>.
- Kellershalls, J.; Montandon, C.** (1997). Les styles éducatifs. En F. Singly (dir.). *La famille l'état des saviors* (pp. 194-245). Paris: Éditions La Découverte.
- Lagarde, M.** (2005). *Para mis socias de la vida. Claves feministas*. Barcelona: Horas y Horas.
- Lagarde, M.** (2000). *Claves feministas para la autoestima de las mujeres*. Madrid: Horas y Horas.
- Lagarde, M.** (1999). *Acerca del amor: las dependencias afectivas*. València: Associació de Dones Joves.
- Llopis, D.; Llopis, R.** (2003). Estilos educativos parentales y relaciones sociales en adolescentes. *Familia*, 27, 53-70.
- López, E.** (1998). La familia, nuevo contexto educativo ante el conflicto y la esperanza. *Revista Complutense de Educación*, 9(2), 79-100.

Ludwig, K. (1996). *Terapia Sistémica. Bases de Teoría y Prácticas Clínicas*. Barcelona: Herder.

Maccoby, E. E.; Martin, J. A. (1983). Socialization in the context of the family: parent-child interaction. En E. M. Hetherington; P. H. Mussen, (eds.). *Socialization, personality and social. Handbook of child psychology*, 4, 1-101. Nova York: Wiley.

Mínguez, R. et al. (2011). Autonomía y responsabilidad en el contexto de las familias. En Universidad de Barcelona (Ed.), *Autonomía y responsabilidad. Contextos de aprendizaje y educación en el siglo XXI*, (pp. 1-25). Barcelona: Universitat de Barcelona.

Minuchin, S. (1998). *El arte de la terapia familiar*. Barcelona: Paidós.

Monjas, M.; García, B.; Elices, J.; Francia, M.; Benito, M. (2004). *Ni sumisas ni dominantes. Los estilos de relación interpersonal en la infancia y en la adolescencia*. Recuperat de <http://www.sabiduriaaplicada.com/documentos/ni-sumisas-ni-dominantes.pdf>

Nardone, G.; Giannotti, E.; Riocchi, R. (2003). *Modelos de familia. Conocer y resolver los problemas entre padres e hijos*. Barcelona: Herder

Oliva, A.; Parra, A.; Sánchez, I.; López, F. (2007). Estilos educativos materno y paterno: Evaluación y relación con el ajuste adolescente. *Anales de psicología*, 23(1), 49-56.

Oliva, A.; Parra, A. (2004). Contexto familiar y desarrollo psicológico durante la adolescencia. En E. Arranz (Ed.) *Familia y desarrollo psicológico* (pp. 96-123). Madrid: Prentice-Hall. Pearson Educación.

Plaza, J. (2007). El discurso del éxito en las revistas para adolescentes. *Revista de Estudios de Juventud*, 78, 91-105.

Rodrigo, M. J.; Máiquez, M. L.; Martín, J. C. (2010). *Parentalidad positiva y políticas locales de apoyo a las familias. Orientaciones para favorecer el ejercicio de las responsabilidades parentales desde las corporaciones locales*. Madrid: Federación Española de Municipios y Provincias (FEMP). Recuperat de <http://www.femp.es/files/566-922-archivo/folleto%20pa-renalidad%201.pdf>

Rodríguez, V.; Sánchez, C.; Alonso, D. (2006). Creencias de adolescentes y jóvenes en torno a la violencia de género y las relaciones de pareja. *Portularia*, VI (2), 185-200.

Steinberg, L. (2001). We know some things: Parent-adolescent relationships in retrospect and prospect. *Journal of Research on Adolescence*, 11, 1-19. doi: 10.1111/1532-7795.00001

Smither, Y. (2006). Hacia una perspectiva sistémica de la educación no formal. *Laurus*, 12(22), 241-256. Recuperat de <http://www.redalyc.org/articulo.oa?id=76102213>

Torío, S.; Peña, J. V.; Rodríguez, C. M^a. (2008). Estilos educativos parentales. Revisión bibliográfica y reformulación teórica. *Revista de Teoría Educación*, 20, 151-178. Recuperat de <http://dialnet.unirioja.es/servlet/articulo?codigo=2718367>

- Velasco Campos, M^a. L.; Luna Portilla, Mª R.** (2006). *Instrumentos de evaluación en terapia familiar y de pareja*. México, D. F.: Editorial Pax.
- Walsh F.** (1982). *Conceptualización of normal family functioning*. (pp. 3-44). New York: Normal Family Process. Guilard Press.
- Walker, S.; Barton, L.** (Eds.) (1983). *Gender, class and education*. Nueva York: The Falmer Press.